

Фендзіч А.М. (Мінск, Беларусь)

**Канатонім Рагнеда ў кантэксце мастацкіх твораў
(этымалогія, семантыка)**

Першыя чалавечыя імёны – *Адам і Ева*, першыя вядомыя імёны з беларускай гісторыі – князь *Рагвалод* і яго дачка *Рагнеда*. З імёнаў пачынаецца гісторыя чалавецтва, гісторыя дзяржавы, з ведання паходжання ўласнага імені павінна пачынацца гісторыя сталення кожнага чалавека. Такімі імёнамі ў гісторыі Беларусі з’яўляюцца *Францыск Скарына, Еўфрасіння Полацкая, Вітаўт, Кастусь Каліноўскі* – і адно з самых яркіх і значных – *Рагнеда*.

Трэба адзначыць, што з пачатку XXI стагоддзя ў беларускім мовазнаўстве пачаў фарміравацца новы перспектыўны напрамак у вывучэнні ўласных імёнаў у мове мастацкай літаратуры. У гэтым напрамку пачалі працаваць В. Шур, Г. Мезенка, А. Рогалеў, В. Рагаўцоў, І. Ратнікава, А. Гіруцкі, а таксама значная колькасць маладых даследчыкаў, якія актыўна працуюць на ніве беларускай анамастыкі.

Актуальнасць вывучэння ўласных асаблівых імёнаў у мове мастацкай літаратуры абумоўлена тым, што гэты пласт лексікі беларускай мовы больш за іншыя падсістэмы ўспрыняў тая змены, якія адбыліся ў грамадстве за апошні час.

Цэнтральная праблема тэорыі ўласнага імя – гэта спецыфіка яго значэння, а таксама само існаванне значэння ўласнага імені. Вылучаюцца тры асноўныя пункты гледжання на семантыку ўласнага імя:

- 1) поўнае (ці – як варыянт – амаль поўнае) адмаўленне наяўнасці значэння ў онімах (Д. С. Міль),
- 2) прызнанне наяўнасці значэння ў оніме, але толькі ў маўленні, тэксце, кантэксце, соцыуме (О. Есперсен);
- 3) прызнанне існавання ў оніме моўнага значэння, але з абавязковым падкрэсліваннем зусім асаблівага характару гэтага значэння.

У сваім даследаванні мы схіляемся да таго, што ўласнае імя мае пэўнае значэнне, якое канкрэтызуецца ў кантэксце. Як адзначала Н. Чабатар, многія ўласныя імёны ў творах мастацкай літаратуры поліфункцыянальныя: выконваюць не толькі назывную, але і экспрэсіўна-эмацыйную (канатацыйную) функцыю – у асноўным выяўляюць, перадаюць адносіны аўтара і іншых персанажаў да носбіта імя [6, с. 53].

Онім, у якім яго дэнататыўнае значэнне суіснуе з агульнамоўнымі або індывідуальнымі канатацыямі, прынята называць **канатонімам**. Канатацыйныя онімы ўсебакова пачаў даследаваць у другой палове XX ст. прафесар Я. Оцін, які падрыхтаваў першы ў славянскай лексікаграфіі “Слоўнік канатацыйных уласных

імянаў” (Данецк, 2004). Усяго ў слоўніку засведчана і ўсебакова растлумачана больш за 550 анамастычных адзінак: антрапонімы-канатонімы, айконімы-канатонімы, іх разнавіднасці харонімы, бібліонімы, разнастайныя адканатонімныя вытворныя, так званыя дэканататывы тыпу *нювасюкоўшчына*, *усібірыць* і інш. Па сутнасці, гэта лексікаграфічная праца з’яўляецца першым зводам канатацыйных онімаў і іх разнавіднасцей у славянскай лексікаграфіі [2].

Канатонімы ў мастацкім творы выкарыстоўваюцца як выразныя сродкі адлюстравання рэчаіснасці, якія перадаюць нацыянальны каларыт, а таксама індывідуальна-аўтарскую адметнасць, узбагачаную традыцыямі і вопытам літаратурнага анамастыкону папярэдніх часоў, спецыфікай літаратурнага жанру і нават канкрэтнага твора. **Літаратурны онім** – гэта больш складаная лексічная адзінка, чым звычайнае імя, у якой, апрача намінацыйна-ідэнтыфікацыйнай функцыі, мэтанакіравана сінтэзуюцца нейкія іншыя якасці, асацыяцыі, абумоўленыя аўтарскай задумай.

Ужо больш за тысячу гадоў, як не стала Рагнеды – адной з самых трагічных і, як гэта ні дзіўна, светлых постацей на небасхіле нашай беларускай гісторыі. Менавіта Рагнеда, а не хто іншы, першая вывела тую душэўную моц і стойкасць, якія так спатрэбіліся народу на доўгім шляху яго развіцця, а пасля – станаўлення як нацыі.

Імя *Рагнеда* займае асаблівае месца ў свядомасці беларусаў, асацыюецца з няскоранасцю, з Бацькаўшчынай, Беларуссю, яе нялёгкім лёсам. Гэтае імя лучыцца з Полацкам – адным з найзначнейшых для беларускай свядомасці гарадоў. На жаль, звестак аб полацкай княжне захавалася вельмі мала. Вядомы толькі асобныя факты з яе жыцця – сватаўства Рагнеды і Уладзіміра; спроба забіць Уладзіміра; постыг у манахіні; год смерці (1000 г.) – і тыя з’яўляюцца даволі спрэчнымі.

Каб найлепш раскрыць тыя канатацыі, якія мае онім Рагнеда ў мастацкай літаратуры, звернемся да этымалогіі імя. Так, у этымалагічным слоўніку М. Фасмера імя *Рагнеда* разглядаецца, як старажытна-рускае і старажытна-скандынаўскае: Рогнедь (ж.) – імя дачери Рогволода, др.-руск. Рогнѣдь (Пов. врем. лет). Из др.-сканд. Ragnheiðr [3, с. 490].

Другое, славянскае імя князёўны – *Гарыслава* (ад ст.-слав. Goręti 'гарэць, палаць'), якое даў Рагнедзе князь Уладзімір, сімвалізуе не толькі горкае жыццё полацкай князёўны, а і ўвогуле знішчэнне роду Рагвалодавічаў.

З трэцім, хрысціянскім імем – *Анастасія* (грэч. “уваскрэшаная”), звязваюцца матывы адраджэння знішчанага князем Уладзімірам дынастыі Рагвалодавічаў [3, с. 14].

Нягледзячы на даволі спрэчныя погляды на жыццё і імя княгіні, аб ёй напісана шмат літаратурных твораў на беларускай, рускай і ўкраінскай мовах. Полацкая княжна паўстае сімвалам свабоды ў шырокім сэнсе слова. Да вобраза Рагнеды звярнуліся Я. Купала (“Гарыслава”), А. Дудараў (“Палачанка”), Т. Бондар (“Рагнеда”), К. Тарасаў (“Тры жыцці княгіні Рагнеды”), Л. Шпакоўскі-Случанін (“Рагнеда”), С. Тарасаў (“Лыбядзянка”), А. Марціновіч (“Ой ты, княжна, ды свабодная...”), А. Вольскі (“Выгнанне Рагнеды”) і інш.

У паэме Т. Бондар “Рагнеда” беларуская князеўна традыцыйна паўстае выразніцай вольнага духу крывічоў. Т. Бондар выказвае думку, што Рагвалод і Рагнеда вылучаюцца на фоне гісторыі не проста як асобы, а прадстаўнікі народа, які хацеў жыць вольна і незалежна. Аўтарка ўспрымае Рагнеду як прадстаўніцу народа, як увасабленне яго фізічнай і духоўнай прыгажосці.

Зусім іншую трактоўку вобраза Рагнеды сустракаем у драме “Звон – не малітва” І. Чыгрынава, дзе Рагнеда не проста абаронца старога, язычніцкага веры, веры продкаў, а і сапраўдная патрыётка. Для пісьменніка было важна пашырыць не столькі наша веданне пра гэты грамадзянскі, палітычны вобраз, колькі прыдкрыць нейкія асабістыя рысы, яе чалавечага, жаночага характару.

К. Тарасаў таксама звярнуўся да легендарнага вобраза беларускай князеўны з мэтай данясення ўсё той жа ідэі незалежнасці, патрыятызму, якую мы сустракалі ў творах Я. Купала, Т. Бондар, І. Чыгрынава. У К. Тарасава Рагнеда – Пакутніца. Пакутніца сапраўды вялікай літары. Рагнеда ўсё сваё жыццё церпіць пакуты, што выступаюць у творы не проста выпрабаваннямі, якія трэба пераадолець, а з’яўляюцца станам яе душы. Яна вельмі чуллівая, уражлівая натура і ў той жа час вельмі моцная, інакш бы яна зламалася, здрадзіла сабе і продкам, Радзіме.

Полацкую княжну, дачку першага летапіснага князя полацкага Рагвалода, адну з жонак вялікага князя кіеўскага Уладзіміра Святаслававіча, у сваіх творах пісьменнікі ідэнтыфікуюць наступнымі найменнямі: *палачанка, светлая князеўна, вечная парадзіха, дачка крывіцкага князя, гардыня недаступная, жонка-зладзейка, наступніца Рагвалода* і інш. Большасць такіх паэтонімаў у мастацкіх творах канатацыйна насычаныя. Дасягаецца гэта не толькі спалучэннем лексемы *князеўна* з назоўнікамі-прыдаткамі *гарэза, крывічанка*, якія маюць выразна акрэсленую семантыку, а таксама і выкарыстаннем у кантэксце перыфрастычных спалучэнняў-сінонімаў да оніма, які фактычна дапаўняе і завяршае агульны

канатацыйны змест такіх семантычна празрыстых уласных адзінак: *вольная птушка; паланянка; чорная лебедзь; апостал духу; палюбоўніца-каханка; княгінька на вёсачцы; гордая крывіцкая княгіня.*

Падчас даследавання быў праведзены вольны асацыятыўны эксперымент, у якім удзельнічалі студэнты філалагічнага факультэта БДПУ з мэтай выявіць, якія асацыяцыі выклікаюць канатацыйныя онімы нацыянальнай культуры. Будучым педагогам было прапанавана адзначыць тыя асацыяцыі, якія ўзнікаюць на імя *Рагнеда*. Так, паводле вынікаў асацыятыўнага эксперыменту, *Рагнеда – мужная жанчына; добрая маці; дачка полацкага князя; палачанка; жонка Уладзіміра; асветніца.*

Як сведчаць мастацкія крыніцы, кожнае імя полацкай княжны развівае наступныя канатацыйныя значэнні:

1) *Рагнеда – палачанка; полацкая князеўна; спадчыніца полацкага княства; крывічанка; дачка крывіцкага князя; крывічанка-князеўна; княства вольнага кветка; светлая князеўна; князеўна-гарэза і інш.*

2) *Гарыслава – сумная княгіня; няўдалая чарэўна; гордая крывіцкая княгіня; жонка-зладзейка; палюбоўніца-каханка; палюбоўніца княжая; чорная лебедзь; жывы мярцвяк; прыбітая істота; вечная парадзіха і інш.*

3) *Анастасія – святая манашка; выгнанніца-чарніца; апостал духу; княжна свабодная; княгінька на вёсачцы, гаспадыня глухога двара; вольная птушка; першая на Русі манашка і інш.*

Гэтыя лексічныя групы ілюструюць канатацыі ўласнага імя, якія могуць быць не толькі пастаяннымі, устойлівымі, тыповымі, але і зменнымі. Як бачым, канатонім спалучае калектыўнае і індывідуальнае, а менавіта: калектыўнае – нацыянальна абумоўленае мовай уяўленне аб рэальным свеце (увасобленае ў сацыяльных матывах) з індывідуальным, абумоўленым сацыякультурным вопытам асобнага чалавека (увасоблены ў індывідуальных матывах).

У онімах адлюстроўваецца культура ва ўсіх яе праявах. Канатонімы – гэта прадукт мовы, пры гэтым яны з'яўляюцца адлюстраваннем культуры народа. Выконваючы шэраг сацыяльных функцый, імя жыве і развіваецца па законах мовы.

Літаратура

1. Гурская, Ю. А. Имя собственное: этимология, национально-культурный потенциал, концептуализация : автореф. ... докт. фил. наук : 10.02.19 / Ю. А. Гурская. – Минск, 2009. – 42 с.
2. Отин, Е. С. Словарь коннотативных собственных имен. / Е. С. Отин. – Донецк : Юго-Восток, 1999. – 410 с.

3. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. Т. 3. (Муза-Сят) / М. Фасмер ; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – 2-е изд. – М. : Прогресс, 1987. – 832 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ